

УДК 94(3/9) Менандр Протектор

**ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ІСТОРИК
МЕНАНДР ПРОТЕКТОР ТА ЙОГО ЕПОХА
BYZANTINE'S HISTORIAN MENANDER
THE GUARDIAN (PROTECTOR) AND HIS AGE****Жданович О. П.,**
кандидат історичних наук,
незалежний дослідник (Україна),
e-mail: olesiazhdanovych@ukr.net**Zhdanovych O. P.,**
Candidate of Historical Sciences,
independent researcher (Ukraine),
e-mail: olesiazhdanovych@ukr.net

Зібрані і представлені усі наявні відомості про візантійського історика й громадського діяча епохи останнього періоду Великого переселення народів. Здійснена спроба подати окремі факти життєдіяльності Менандра Протектора в контексті історії Візантійської імперії та її варварської периферії VI ст. Автор статті торкається питань взаємин ромейів з варварами в контексті політики імператорів Юстиніана I, Юстина II, Тиберія, Маврикія.

Ключові слова: Менандр Протектор, Авари, Тюрки, варвари, посольство, Візантійська імперія.

The article is about Byzantine's historian Menander the Guardian (Protector) and his age. The book of Early Byzantine's author Menander Protector is a very important source for researching the relationship between Byzantine Empire and barbarians. However, this work preserved not hole, but only in fragments (excerpts) Menander wrote about last period of emperor Justinian I and the reign of Justine II and Tiberius I (558–582). Menander described relationship between Avars, Turks and others barbarians in the South and East Europe. Contacts with Byzantine Empire were the most important preferences for barbarians in 6th centuries. Because of Menander, we have our opinions about nomadic barbarians and their life, tradition and true motivations about relationship with Byzantine.

Keywords: Menander, Avars, Turks, barbarians, embassy, Byzantine Empire.

У світовій історіографії Менандра Протектора відомий як ранньовізантійський письменник, який писав про слов'ян та інших «варварів» середини VI ст. Спеціальних робіт з аналізом творчості Менандра небагато. В Україні тематика дослідження ранньосередньовічних грецьких джерел взагалі не представлена належним чином. Відомості, що містяться у авторів того періоду вкрай важливі для дослідження не тільки історії європейського середньовіччя, але й минулого нашої держави. Адже більшість авторів описують події ранньосередньовічної історії на території Центрально-Східної та Південної Європи. Тому дуже актуальним є залучення насамперед малодосліджуваних до цього часу джерел, які дадуть історикам можливість подивитися на міжцивілізаційні взаємини на теренах Південної та Центрально-Східної Європи по новому, з переосмисленням та подоланням усталених стереотипів.

Менандр жив і працював у Константинополі наприкінці VI ст. Середовище й епоха наклали відбиток на характер, освіту, погляди історика. Період візантійської історії з 2 пол. VI до поч. VII ст. вважають епохою найбільшої смути і безнадії. За тими фрагментами праці Менандра, що дійшли до нашого часу, ми можемо говорити про початок викладу ним подій з 558 р., коли при владі у Візантії перебував ще Юстиніан I. Діяльність цього правителя наклала відбиток на усі подальші

процеси в імперії та на її периферії. А також неабияк вплинула на формування світогляду, поглядів на зовнішньополітичну ситуацію. З огляду на те, що Менандр описує події другої половини століття, ми вважаємо за потрібне коротко охарактеризувати життя в державі цього періоду.

Протягом усіх 38 рр. правління Юстиніана I східно-римська імперія розширила свої кордони і стала однією з наймогутніших держав тогочасного світу [6, с. 354–482; 35; 5; 34; 18; 19; 23; 37; 40; 46, с. 8; 41, с. 28]. Основною ідеєю політики імператора було відновлення колишньої величі Риму. Після падіння Західної Римської імперії у V ст. і становлення на її уламках варварських королівств, Візантія прагнула перебрати на себе функції наступниці величної держави і стати «Другим Римом». Ця концепція і лягла в основу політики Юстиніана, котрий отримав від попередників цілком розвинену по всіх напрямках державу. Єдина ідеологія і єдина церква відігравали тут не останню роль. Ще у IV ст. римський імператор Константин започаткував процес консолідації суспільства навколо нової релігійної доктрини [47], яка стала поштовхом до формування нового східно-римського суспільства. Нова ідеологія впливала на усі сфери держави: законодавчі реформи базувалися на християнських постулатах у поєднанні з прагненням відродження минулої слави Риму в нових умовах [55, с. 27].

У спадок від Римської імперії Візантія отримала соціально строкатий склад населення, неоднорідний розвиток провінцій, обумовлений їх географічним розташуванням і природними умовами. Об'єднувало імперію кілька факторів: єдина державна релігія – християнство; єдиний правитель – імператор-самодержець (автократор); єдина держава – ромейська (римська), приналежністю до якої візантійці дуже пишалися, називали себе римлянами (ρομαίοι).

Зовнішньополітичну діяльність полягала у боротьбі з германцями на заході з метою відвоювання колишніх римських земель; суперництві з Персією – давнім ворогом Візантії; загрозою з боку степових кочовиків півночі. На заході з імперією межували незалежні королівства вандалів і остготів. У 533–534 рр. Візантія розгромила вандалів [7, с. 124–150]. Потім ромей відвоювали у остготів Італію, а у 554 р. розбили ще й франків з алеманами. У цей же період південний схід Іспанії був відвоюваний у вандалів [18, с. 135–138; 33, с. 66–73]. Мрія Юстиніана про возз'єднання Римської імперії була здійснена.

Візантія межувала з Сасанідською Персією [11; 13; 17; 36; 21; 52] у Межиріччі й на Кавказі. Торговий шлях з Китаю до Візантії пролягав крізь Середню Азію. Обхідний шлях через Каспійське море і Кавказькі гори був складним, бо проходив повз солончаки і безводні степи [7, с. 75–124; 45, с. 53]. Існував морський шлях, котрий зв'язував Китай і Візантію – через Індійський океан і Еритрейське море. Але з усіх можливих караванних шляхів візантійці використовували саме перський. На посередницькій торгівлі з ромеями перси мали величезні доходи. Іранські купці на свій розсуд

призначали ціни на шовк–сирець. А з огляду на те, що сировина потім піддавалась обробці, ціна на шовк зростала ще більше. Шовк став для ромеїв основною причиною конфліктів із персами та спонукав до пошуку альтернативних шляхів його придбання [29, с. 1–42]. В результаті постійних воєн обидві країни знесилювались [35, с. 130–155]. Персія не залишала спроб простягнути свої володіння до берегів Чорного моря [43, с. 57].

Північний кордон Візантії проходив по нижній течії Дунаю. Там кочували орди гунів і болгар, мешкали анти та склавини. Поблизу західного кордону, за Дунаєм, жили германські племена гепідів [39], які володіли стратегічним містом Сирмієм. Території на захід від Сирмія належали германцям [51, с. 176]. По всіх укріплених містах прикордоння мешкало напіввійськове населення, серед яких великий відсоток становили варвари–федерати [3]. У степах Причорномор'я кочували гуни під іменами савірів [16, с. 104–106; 44, с. 86; 48, с. 15], утігурів і кутрігурів [49, с. 169–618; 7, с. 298–308; 51, с. 184]. Вони переправлялися через Дунай і нападали на провінції Візантійської імперії.

За правління Юстиніана в поле зору візантійської зовнішньої політики потрапили авари. Вони прийшли на терени Європи в середині VI ст. і створили свою державу на Балканах, тікаючи від тюрків, котрі прагнули підкорити Великому Тюркському каганату усі тюркські народи, до яких належали й авари. До Аварського каганату увійшло багато підкорених слов'янських народів [16, с. 108]. Кочовики нападали на імперію насамперед, щоб захопити золото, або отримати його в якості данини. Часто вожді племен прагнули здобути якийсь імперський титул і таким чином долучитись до престижу візантійського двору. Іноді титул передбачав щорічну платню золотом і коштовним службовим одягом [53, с. 196]. Юстиніан проводив чітку і зрозумілу політику по відношенню до кочовиків. Аварів він також обдаровував, отримуючи дуже хиткі гарантії ненападу на імперію.

Після смерті імператора у 565 р. Візантія опинилась у глибокій кризі. Наступнику Юстиніана Юстину II вдалося дещо стабілізувати життя в імперії [56, с. 57–58]. У зовнішній політиці йому дістався у спадок конфлікт з Персією [24, с. 171–184], котра не давала ромеям можливості налагодити торгівельні відносини з тюрками. Тюрки мали зв'язки з китайцями, звідки їм постачали шовк у великих кількостях. Його необхідно було кудись збувати. Сгодіці, котрі жили в межах Тюркського каганату за рахунок посередницької торгівлі, розуміли важливість гарних стосунків з Візантією. Сасаніди натомість не бажали втрачати можливість продавати ромеям шовк за тією ціною, яку самі встановлювали. Тому пошуки більш вигідних для ромеїв умов торгівлі були одними з пріоритетних завдань. Політика Юстина II стосовно аварів кардинально відрізнялася від його попередника. Він відмовився сплачувати їм данину. Саме тоді й почався період напружених відносин, що переростали у відкриті воєнні конфлікти між імперією та Аварським каганатом, що на той час вже

міцно утвердився на Балканах, як одне з потужних мультинаціональних варварських державних утворень у ранньосередньовічній Європі.

Про життя Менандра у такий складний період візантійської історії відомо дуже мало. Ми знаємо про нього тільки те, що він сам написав у передмові до своєї праці. Народився в Константинополі десь приблизно в середині VI ст. в родині середнього достатку. Дати народження і смерті не відомі. В юності Менандр отримав юридичну освіту, став адвокатом, але майже не працював за фахом. Окремі факти, зокрема, його прізвисько (протектор – чин у гвардії імператора), свідчать про те, що він певний час перебував на службі при дворі.

У 582 р. Менандр розпочав роботу над великою історичною працею, котра була задумана, як продовження твору Агафія Міринейського. Хронологічні рамки фрагментів охоплюють період від 558 по 582 рр. У своїй праці він використовував тексти сучасних йому дипломатичних місій. Тож достовірність наведених Менандром свідчень про сучасні йому події не викликає сумніву. У Менандра водночас присутня певна особиста неупередженість, котра простежується у викладі фактичного матеріалу, проте кидається у вічі й сильна громадянська позиція. Описуючи варварські народи, він говорить про них, як про щось чуже, подекуди незрозуміле і часто вороже.

Менандр став першим, хто описав алтайських тюрків: зовнішність, звичаї, спосіб життя, їжу й напої, а також їхню державу – велику степову імперію, що дуже відрізнялась від Візантійської. З цих свідчень можна зрозуміти, як візантійці сприймали кочовиків. Менандр пише й про інших тюркомовних кочовиків – аварів, їх появу на теренах Європи та взаємин з ромеями. Описуючи цей народ, Менандр також користувався матеріалами дипломатичних місій. Окрім свідчень про обмін посольствами між Візантією та Аварським каганатом, автор подає відомості про франко–лангобардські відносини та взаємини аварів з ними. Менандр був виразником офіційних поглядів на варварів та на зовнішню політику Візантії.

Відомості про Менандра та його працю містяться в роботах Б. Нібура [32], Р. Блоклі [2], Б. Балдвіна [1], Л. Кресці [10], К. Крумбаха [28], Н. Йорга [25], Х. Хунгера [22], Е. Добльгофера [12], Г. Моравчика [31], Я. Караянопулоса [27], Д. Бродки [4], Дж. Мартіндала [30, с. 873], У. Тредгольда [38, с. 293–299], О. Юревіча [26, с. 45–46], М. Колонн [8, с. 82–83], Б. Крекіча, Л. Томіча [50, с. 85–98], С. Тохтасєєва й І. Левінської [54, с. 311–356], М. Скржинської [57, с. 612]. Однак, цих відомостей у даних роботах дуже мало з огляду на брак інформації про Менандра в джерелах. Дослідники зосереджували увагу в основному на аналізі свідчень з його праці.

Твір Менандра дійшов до нас фрагментарно, в енциклопедії Константина Багрянородного. Ексерпти з неї були опубліковані на поч. ХХ ст. де Бором [14]. Існує ще кілька редакцій праці Менандра, виданих у ХІХ ст.: 1) У 1829 р. у збірнику за редакцією німецького вченого Б. Нібура [9]; 2) У

1851 р. в Парижі з'явилося видання, упорядковане й прокоментоване К. Мюллером [15]; 3) У II томі збірки *Historici Graeci Minores* під редакцією Л. Діндорфа [20]. Про рукописи тексту Менандра XVI ст. більш докладно написано С. Тохтасьєвим та І. Левінською [54, с. 314] у передмові до видання фрагментів праці Менандра. Окрім цього коментованого перекладу, російською мовою праця видавалася лише один раз – 1860 р. С. Ю. Дестунісом, який перекладав збірку Б. Нібура [42].

Отже, можемо констатувати, що за браком інформації про автора та через фрагментарність його праці, ми маємо опиратися на факти з інших джерел, аналізувати епоху, в яку він жив. Попри це, ми дійшли таких висновків: 1) Менандр став першим автором, котрий написав про тюрків та Тюркський каганат; 2) у нього простежується громадянська провізантійська позиція стосовно варварів. Тож його твір можна розглядати як певний виразник поглядів ромеїв стосовно кочовиків; 3) Праця Менандра багата на значний історико-географічний матеріал (топоніми, гідроніми тощо), який не зустрічається у його попередників та інших авторів його часу; 4) Завдяки дослідженню і перекладу тексту Менандра українською стає можливим переосмислення міграційних та комунікаційних процесів на території нашої держави.

Список використаних джерел

- Baldwin, B., 1978. 'Menander Protector', *DOP*, Vol.32.
- Blockley, R.C. 1985. 'The History of Menander the Guardsman', Liverpool.
- Brandt Troels, 2012. 'The Heruls', *Web-article*. <http://gedevasen.dk/heruls.pdf>
- Brodka, D., 2007. 'Zum Geschichtsverst? ndnis des Menander Protektor', *Continuity and Change. Studies in Late Antique Historiography (Electrum 13)*, Krakau.
- Brown, P., 1982. 'Society and the holy in late antiquity', California.
- Bury, J.B., 1889. 'A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D to 800 A.D)', Vol.1, London and New York.
- Bury, J.B., 1889. 'A History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian', Vol.2, Chapter XVI, New York.
- Colonna, M.E., 1956. 'Gli storici Bizantini dal IV al XV sec', Napoli.
- 'Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae', 1829, Ed. B. G. Niebuhrii. Pars I.: Dexippi. Eunapii. Petri Patricii. Prisci. Malchi. Menandri. Olympiodori. Candidi. Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae. Procopii et Prisciani Panegyrici, Bonnae.
- Cresci, L.R., 1981. 'Teoria e prassi nello stile e nella storiografia di Menandro Protettore', Napoli, T.5.
- Dignas, B., Winter, E., 2007. 'Rome and Persia in late antiquity', Cambridge.
- Doblhofer Ernst, 1955. 'Byzantinische Diplomaten und? stliche Barbaren: aus den Excerpta de legationibus des Konstantinos Porphyrogennetos ausgew? hlte Abschnitte des Priskos und Menander Protektor (Byzantinische Geschichtsschreiber 4)', Graz.
- Dodgeon, M., Lieu, S.N.C., 1991. 'The Roman eastern frontier and the Persian Wars', A.D. 226–363, London.
- 'Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogeniti confecta', 1903. Ed. C. de Boor, Berlin.
- 'Fragmenta Historicorum Graecorum. Volumen Qurtum', 1851, Collegit. disposuit. notis et prolegomenis illustravit Carolus Mullerus, Editore Ambrosio Firmin Didot, Parisii.
- Golden, P., 1992. 'An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East Wiesbaden'.
- Greatrex, G., Lieu, S.N.C.
- Gregory, T., 2005. 'A History of Byzantium. Blackwell Publishing', Oxford.
- Haas, C., 1997. 'Alexandria in Late Antiquity', Baltimore and London.
- 'Historici Graeci Minores', 1871, *Edidit Ludovicus Dindorfius*, Vol.II Menander Protector et Agathias. Lipsiae. in aedibus B. G. Teubneri.
- Howard-Johnston, J.D., 2006. 'East Rome. Sasanian Persia and the end of antiquity: historiographical and historical studies', Aldershot.
- Hunger, H., 1978. 'Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner', Bd. 1–2, Munchen.
- Hussey, J.M., 1990. 'The Orthodox Church in the Byzantine Empire', Oxford University Press.
- Ioannis Dimitroukas. 'The Trip of the Great Persian Embassies to Byzantium during the Reign of Justinian I (527–565) and its Logistics', *Byzantina? Ymmeikta*, 18 (2008).
- Jorga, N., 1925. 'Medaillons d'histoire litteraire byzantine', *Byz*, Vol.2.
- Jurewicz, O., 1984. 'Historia literatury bizantyskiej', Wroclaw.
- Karayannopoulos, J., Weiss, G., 1982. 'Quellenkunde zur Geschichte von Byzans (324–1453)', Wiesbaden.
- Krumbacher, K., 1897. 'Geschichte der byzantinischen Literatur', Munchen.
- Lopez, R.E., 1945. 'Silk Industry in the Byzantine Empire', *Speculum*, Vol.XX.
- Martindale, J., 1992. 'The Prosopography of the Later Roman Empire III', Cambridge.
- Moravcsik, Gy., 1958. 'Byzantinoturcica. Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Turkvolker', Bd. 1–2, Berlin.
- Niebuhr, B.G., 1829. 'Praefatio', *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Ed. B. G. Niebuhrii. Pars I.: Dexippi. Eunapii. Petri Patricii. Prisci. Malchi. Menandri. Olympiodori. Candidi. Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae. Procopii et Prisciani Panegyrici, Bonnae.
- Norwich, J., 1999. 'A Short History of Byzantium', New York.
- Odahl, Ch., 2004. 'Constantine And The Christian Empire London and NY'.
- 'The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492', 2008, Ed. By Jonathan Shepard, Cambridge University Press.
- 'The Roman eastern frontier and the Persian Wars. A.D. 363–630', 2002, London.
- Treadgold, W., 1997. 'A History of the Byzantine State and Society', Stanford, California.
- Treadgold, W., 2007. 'The early Byzantine Historians', Basingstoke.
- 'Wolfram Herwig: History of the Goths', 1988, Translated by Dunlop Thomas J. Berkeley, Los Angeles and London: *University of California Press*.
- Астериос, Г., 1982. 'Юстиниан Великий – император и святой', Бальмонт, Массачусетс.
- Величко, А., 2012. 'История византийских императоров', В 5 томах, Т.2, М.
- 'Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого Спиридоном Дестунисом', 1860, СПб.
- 'Византия и Иран на рубеже VI и VII веков', 1946, Москва.
- Гадло, А.В., 1979. 'Этническая история Северного Кавказа IV–X вв.', Ленинград.
- Дашков, С.Б., 2008. 'Цари царей – Сасаниды. Иран III–VII в. в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях', М.
- Диль, Ш., 1908. 'Юстиниан и византийская цивилизация в VI веке', СПб.
- Жданович, Олеся, 2009. 'Арианство в эпоху Константина Великого', Київ: *Институт історії України НАН України*.
- Исхаков, Д.М., Измайлов, И.Л., 2000. 'Этнополитическая история татар в VI – первой четверти XV вв.', Казань.
- Комар, А.В., 2004. 'Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье', *Сугдейский сборник*, Киев–Судак: *Академ-периодика*.
- Крекић, Б., Томић, Ј., 1955. 'Менандар, Византијски извори за историју народа Југославије', Том I, Београд.

51. Кулаковский, ЮА., 1996. 'История Византии', Т.II. (518–602), СПб.
52. Луконин, ВГ., 1987. 'Древний и раннесредневековый Иран. Очерки истории культуры', М.: «Наука».
53. Люттвак, ЭН., 2010. 'Стратегия Византийской империи', М.
54. 'Менандр Протектор', 1994, И. А. Левинская, С. Р. Тохтасьев, *Свод древнейших письменных известий о славянах*, Том I (I–VI вв.), М.
55. 'Очерки по истории Византии', 1912, Под ред. В. К. Бенешевича, СПб.
56. Пигулевская, НВ., 1946. 'Византия и Иран на рубеже VI и VII веков', М.
57. Скржинська, МВ., 2009. 'Менандр Протиктор', *Енциклопедія історії України у 10 томах*, К., Т.6.

References

1. Baldwin, B., 1978. 'Menander Protector', *DOP*, Vol.32.
2. Blockley, RC. 1985. 'The History of Menander the Guardsman', Liverpool.
3. Brandt Troels, 2012. 'The Heruls', *Web-article*. <http://gedevasen.dk/heruls.pdf>
4. Brodka, D., 2007. 'Zum Geschichtsverständnis des Menander Protector', *Continuity and Change. Studies in Late Antique Historiography (Electrum 13)*, Krakau.
5. Brown, P., 1982. 'Society and the holy in late antiquity', California.
6. Bury, JB., 1889. 'A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D to 800 A.D)', Vol.1, London and New York.
7. Bury, JB., 1889. 'A History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian', Vol.2, Chapter XVI, New York.
8. Colonna, ME., 1956. 'Gli storici Bizantini dal IV al XV sec', Napoli.
9. 'Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae', 1829, Ed. B. G. Niebuhrii. Pars I.: Dexippi. Eunapii. Petri Patricii. Prisci. Malchi. Menandri. Olympiodori. Candidi. Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae. Procopii et Prisciani Panegyrici, Bonnae.
10. Cresci, LR., 1981. 'Teoria e prassi nello stile e nella storiografia di Menandro Protettore', Napoli, T.5.
11. Dignas, B., Winter, E., 2007. 'Rome and Persia in late antiquity', Cambridge.
12. Doblhofer Ernst, 1955. 'Byzantinische Diplomaten und? stliche Barbaren: aus den Excerpta de legationibus des Konstantinos Porphyrogenetos ausgew? hlte Abschnitte des Priskos und Menander Protector (Byzantinische Geschichtsschreiber 4)', Graz.
13. Dodgeon, M., Lieu, SN.C., 1991. 'The Roman eastern frontier and the Persian Wars', A.D. 226–363, London.
14. 'Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogeniti confecta', 1903. Ed. C. de Boor, Berlin.
15. 'Fragmenta Historicorum Graecorum. Volumen Qurtum', 1851, Collegit. disposuit. notis et prolegomenis illustravit Carolus Mullerus, Editore Ambrosio Firmin Didot, Parisii.
16. Golden, P., 1992. 'An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East Wiesbaden'.
17. Greatrex, G., Lieu, SNC.
18. Gregory, T., 2005. 'A History of Byzantium. Blackwell Publishing', Oxford.
19. Haas, C., 1997. 'Alexandria in Late Antiquity', Baltimore and London.
20. 'Historici Graeci Minores', 1871, *Edidit Ludovicus Dindorfius*, Vol.II Menander Protector et Agathias. Lipsiae. in aedibus B. G. Teubneri.
21. Howard-Johnston, JD., 2006. 'East Rome. Sasanian Persia and the end of antiquity: historiographical and historical studies', Aldershot.
22. Hunger, H., 1978. 'Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner', Bd. 1–2, Munchen.
23. Hussey, JM., 1990. 'The Orthodox Church in the Byzantine Empire', Oxford University Press.
24. Ioannis Dimitroukas. 'The Trip of the Great Persian Embassies to Byzantium during the Reign of Justinian I (527–565) and its Logistics', *Byzantina? Ymmeikta*, 18 (2008).
25. Jorga, N., 1925. 'Medaillons d'histoire litteraire byzantine', *Byz*, Vol.2.
26. Jurewicz, O., 1984. 'Historia literatury bizantyskiej', Wroclaw.
27. Karayannopoulos, J., Weiss, G., 1982. 'Quellenkunde zur Geschichte von Byzans (324–1453)', Wiesbaden.
28. Krumbacher, K., 1897. 'Geschichte der byzantinischen Literatur', Munchen.
29. Lopez, RE., 1945. 'Silk Industry in the Byzantine Empire', *Speculum*, Vol.XX.
30. Martindale, J., 1992. 'The Prosopography of the Later Roman Empire III', Cambridge.
31. Moravcsik, Gy., 1958. 'Byzantinoturcica. Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte Der Turkvolker', Bd. 1–2, Berlin.
32. Niebuhr, BG., 1829. 'Praefatio', *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Ed. B. G. Niebuhrii. Pars I.: Dexippi. Eunapii. Petri Patricii. Prisci. Malchi. Menandri. Olympiodori. Candidi. Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae. Procopii et Prisciani Panegyrici, Bonnae.
33. Norwich, J., 1999. 'A Short History of Byzantium', New York.
34. Odahl, Ch., 2004. 'Constantine And The Christian Empire London and NY'.
35. 'The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492', 2008, Ed. By Jonathan Shepard, Cambridge University Press.
36. 'The Roman eastern frontier and the Persian Wars. A.D. 363–630', 2002, London.
37. Treadgold, W., 1997. 'A History of the Byzantine State and Society', Stanford, California.
38. Treadgold, W., 2007. 'The early Byzantine Historians', Basingstoke.
39. 'Wolfram Herwig: History of the Goths', 1988, Translated by Dunlop Thomas J. Berkeley, Los Angeles and London: *University of California Press*.
40. Asterios, G., 1982. 'Justinian Velikij – imperator i svjatoj (Justinian the Great – Emperor and Saint)', Bal'mont, Massachuset.
41. Velichko, A., 2012. 'Istorija vizantijskih imperatorov (History of the Byzantine emperors)', V 5 tomah, T.2, M.
42. 'Vizantijskie istoriki Deksiip, Jevnapij, Olimpiodor, Malh, Petr Patricij, Menandr, Kandid, Nonnos i Feofan Vizantiec, perevedennye s grecheskogo Spiridonom Destunisom (Byzantine historians Deksiip, Evnapy, Olimpiodor, Malkh, Petr Patricy, Menander, Kandid, Nonnos and Feofan. Translation from Greek S. Destunis)', 1860, SPb.
43. 'Vizantija i Iran na rubezhe VI i VII vekov (Byzantium and Iran at the turn of the VI–VII century)', 1946, Moskva.
44. Gadlo, AV., 1979. 'Jenicheskaia istorija Severnogo Kavkaza IV–X vv. (Ethnic history of northern Caucasus)', Leningrad.
45. Dashkov, SB., 2008. 'Cari carej – Sasanidy. Iran III–VII v. v legendah, istoricheskikh hronikah i sovremennykh issledovanijah (Sassanian Iran III–VII cent. in legends, historical chronicles and contemporary studies)', M.
46. Dil', Sh., 1908. 'Justinian i vizantijskaja civilizacija v VI veke (Justinian and the Byzantine civilization in IV cent.)', SPb.
47. Zhdanovych, Olesja, 2009. 'Arianstvo v epohu Konstantyna Velykogo (Arianism in the age of Konstantine the Grate)', Kyi'v: *Instytut istorii' Ukrainy NAN Ukrainy*.
48. Ishakov, DM., Izmajlov, IL., 2000. 'Jenropoliticheskaja istorija tatar v VI – pervoj chetverti XV vv. (Ethno-politic history of Tatar in VI – the first part of XV cent.)', Kazan'.
49. Komar, AV., 2004. 'Kutrigury i utigury v Severnom Prichernomor'e (Kutrigurs and utigurs in the Northern Back Sea Area)', *Sugdejskij sbornik*, Kiev–Sudak: *Akademperiodika*.
50. Krekih, B., Tomih, L., 1955. 'Menandar, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije (Menander. Byzantine sources of nations from Yugoslavia)', Tom I, Beograd.
51. Kulakovskij, JuA., 1996. 'Istorija Vizantii (History of Byzantium)', T.II. (518–602), SPb.
52. Lukonin, VG., 1987. 'Drevnij i rannesrednevekovyj Iran. Oчерки istorii kul'tury (Antient and medieval Iran. History and culture essays)', M.: «*Nauka*».
53. Ljuttvak, JeN., 2010. 'Strategija Vizantijskoj imperii (Strategy of the Byzantine Empire)', M.
54. 'Menandr Protoktor (Menander Protector)', 1994, I. A. Levinskaja, S. R. Tohtas'ev, *Svod drevnejshih pis'mennyh izvestij o slavjanah*, Tom I (I–VI vv.), M.
55. 'Oчерки po istorii Vizantii (Essays on the history of Byzantium)', 1912, Pod red. V. K. Beneshevicha, SPb.
56. Pigulevskaja, NV., 1946. 'Vizantija i Iran na rubezhe VI i VII vekov (Byzantium and Iran at the turn of the VI–VII century)', M.
57. Skrzhyńska, MV., 2009. 'Menandr Protoktor (Menander Protector)', *Encyklopedija istorii' Ukrainy u 10 tomah*, K., T.6.